

ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΑ
Θ' ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΚΡΗΤΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ

ΤΟΜΟΣ Α2
ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ

ΕΤΑΙΡΙΑ ΚΡΗΤΙΚΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ

ΗΡΑΚΛΕΙΟ 2006

ΝΙΚΟΣ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗΣ

**ΟΙΚΙΣΤΙΚΗ ΤΟΠΟΓΡΑΦΙΑ
ΣΤΗΝ ΕΠΑΡΧΙΑ ΠΕΔΙΑΔΟΣ
ΑΠΟ ΤΗ ΝΕΟΛΙΘΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ
ΩΣ ΤΗΝ ΥΣΤΕΡΗ ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΧΑΛΚΟΥ¹**

Η επαρχία Πεδιάδας στην κεντρική Κρήτη (εικ. 1) είναι σημαντική γεωγραφικά περιοχή ανάμεσα στην Κνωσό και τα Μάλια, θέση κλειδί που παρέχει πρόσβαση στο Τέμενος, το Μονοφάτσι, τη Μεσαρά, τη Βιάννο, τα Λασιθιώτικα βουνά και το οροπέδιο Λασιθίου. Είναι επίσης σημαντική λόγω των φυσικών της πόρων: του υδατικού δυναμικού της και της

---

¹ Η παρούσα μελέτη βασίζεται στην επιφανειακή αρχαιολογική έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην Πεδιάδα από τον γράφοντα τη δεκαετία του '80. Αρχικά η έρευνα ήταν εκτεταμένη, αλλά αποκάλυψε ένα μεγάλο αριθμό αρχαιολογικών θέσεων (βλ. Γ. Ρεθεμιώτακη, Μάλια-Λύκτος. Ζητήματα αρχαιολογικής τοπογραφίας της επαρχίας Πεδιάδος, *Πεπραγμένα του ΣΤ' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου* [1990], 241-8). Στη συνέχεια έγινε εντατική έρευνα στις περιοχές εκείνες όπου το ανάγλυφο το επέτρεπε. Σχετικά με την εκτεταμένη και εντατική επιφανειακή έρευνα βλ. S. Plog, P. Plog and W. Wait, Decision making in modern surveys, in M.B. Schiffer (ed.), *Advances in Archaeological Method and Theory* 1 (New York, 1978), 383-421· επίσης D.R. Keller and D.W. Rupp (eds), *Archaeological Survey in the Mediterranean Area*, BAR 155 (Oxford, 1983)· και J.L. Bintliff, A.M. Snodgrass, The Cambridge/Bradford Boetian Expedition: the First Four Years, in *JFA* 12, (1985), 123-61. Από το 1999 η Πεδιάδα αποτελεί το κέντρο πολυεπιστημονικού ενδιαφέροντος σε συνεργασία με τον γράφοντα. Μελετάται η γεωμορφολογία, η γεωλογία, η υδρολογία, η χλωρίδα και η πανίδα και γενικά το φυσικό περιβάλλον της επαρχίας Πεδιάδας από ειδικούς επιστήμονες και αξιολογούνται οι κάθε είδους αρχαιακές πηγές. Το πρόγραμμα υποστηρίζεται από τα ιδρύματα INSTAP και ΨΥΧΑ και σκοπό έχει να ανασυνθέσει όσο πιο πιστά μπορεί την ιστορία της επαρχίας Πεδιάδας και να την παρουσιάσει μέσα στο φυσικό της πλαίσιο, συνδέοντας τις φυσικές-περιβαλλοντικές με τις ανθρωπολογικές εξελίξεις στο πέρασμα του χρόνου.

ευφορίας των εδαφών της. Η σημαντικότητα της Πεδιάδας επαληθεύεται από τα αποτελέσματα της αρχαιολογικής επιφανειακής έρευνας που διεξήχθει από τον γράφοντα.²

Γεωμορφολογία και γεωλογία

Σύμφωνα με τη γεωμορφολογική και γεωλογική μελέτη που συγκρότησε ο συμμετέχων στην έρευνα δρ. γεωλογίας Χαράλαμπος Φασουλάς,³ η περιοχή της Πεδιάδας –ιδιαιτέρα η Επάνω Πεδιάδα–⁴ μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα υψίπεδο ανάμεσα στην πεδιάδα του Ηρακλείου και τα Λασιθιώτικα βουνά (εικ. 2). Γεωλογικά δομείται σε δύο ομάδες πετρωμάτων: τα πετρώματα του υποβάθρου, που αποτελούνται κυρίως από ασβεστόλιθους και φλύσχη, Μεσοζωικής ηλικίας, και τα νεότερα Νεογενή και Τεταρτογενή ιζήματα, που αποτελούνται κυρίως από λευκούς μαργαϊκούς ασβεστόλιθους, ψαμμίτες και μάργες. Τα Νεογενή ιζήματα αποτέθηκαν πάνω στα πετρώματα του υποβάθρου, τα οποία σήμερα εμφανίζονται κυρίως στους γύρω ορεινούς όγκους και όπου η διάβρωση το επιτρέπει.

Το ανάγλυφο της περιοχής είναι αποτέλεσμα της ταυτόχρονης δράσης ρηγμάτων και διάβρωσης. Μεγάλα ρήγματα με ανάπτυξη ΒΑ-ΝΔ κόβουν την περιοχή, δημιουργώντας τεκτονικές αναβαθμίδες, οι οποίες εξαιτίας καταπτώσεων στους Νεογενείς μαργαϊκούς ασβεστόλιθους, σχηματίζουν απότομο μέτωπο σαν τείχος. Συνέπεια της επιλεκτικής διάβρωσης των ιζημάτων από τα ρέματα, και κυρίως την καρστική σάθρωση των μαργαϊκών ασβεστολίθων, είναι η δημιουργία στο μέτωπο των αναβαθμίδων απότομων χαραδρών και φαραγγιών, που αποτελούν και τους μοναδικούς δρόμους πρόσβασης από τη βόρεια ακτή στην ενδοχώρα.

² Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. Ν. Panagiotakis, Le développement archéologique dans la region de la Pediada en Crète centrale: un résumé, in *BCH* (υπό εκτύπωση). Επίσης την τελική δημοσίευση με τίτλο *Pediada: A center of development in central Crete* (υπό προετοιμασία).

³ Θερμές ευχαριστίες οφείλω στον δρ. Χ. Φασουλά για τη συνεισφορά του σε αυτό το κείμενο. Βλ. επίσης Χ. Γ. Φασουλά, *Οδηγός υπαίθρου για τη γεωλογία της Κρήτης* (Ηράκλειο, 2000).

⁴ Το τμήμα της Πεδιάδας που εκτείνεται νότια της παραθαλάσσιας λωρίδας ανάμεσα στην Αμνισό και τα Μάλια.

Αρχαιολογική τοπογραφία

Νεολιθική Εποχή

Αν μεταφερθούμε στη Νεολιθική Εποχή, φαίνεται ότι οι Νεολιθικοί άνθρωποι χρησιμοποίησαν τους δρόμους μέσα από τα φαράγγια, τα υδρορρέματα και τους δύο κύριους ποταμούς της Πεδιάδας Αποσελέμη και Καρτερό. Εγκαταστάθηκαν σε ολόκληρη την Πεδιάδα αλλά κυρίως στους ορεινούς όγκους κατά μήκος της βόρειας παραλίας και στους λόφους πάνω από την παρόχθια περιοχή του δυτικού κλάδου του Καρτερού (εικ. 3).⁵ Η γεωγραφική θέση των Νεολιθικών εγκαταστάσεων στις κορυφές λόφων και σε φυσικά περάσματα, σε υψόμετρο που κυμαίνεται από 300 μέχρι 500μ. πάνω από τη θάλασσα, παρέχει ασφάλεια και δυνατότητα κατόπτευσης λόγω της απεριόριστης θέας προς όλες τις κατευθύνσεις.⁶

Προανακτορική Περίοδος

Κατά την Πρωτομινωική Περίοδο υπάρχει μεγάλη μείωση του αριθμού των εγκαταστάσεων στην Πεδιάδα (εικ. 4). Ίσως βέβαια η μείωση να είναι συμβατική, επειδή πιθανόν οι ίδιες θέσεις να κατοικήθηκαν και σε μεταγενέστερες εποχές, οπότε και εξαλείφθηκαν τα Προανακτορικά ίχνη.

Η μεγαλύτερη πυκνότητα των εγκαταστάσεων παρατηρείται στην ενδοχώρα, πράγμα που ίσως σημαίνει ότι η θάλασσα δεν ήταν ασφαλής. Όμως δύο Πρωτομινωικές εγκαταστάσεις δεσπόζουν σε μεγάλο μέρος της βόρειας παραλίας από την ορεινή περιοχή δυτικά και ανατολικά των Γουρνών. Λόγω της γειτνίασής τους με το πρόσφατα ανασκαμμένο Πρωτομινωικό νεκροταφείο,⁷ στην παράλια θέση της πρώην Αμερικανικής βάσης Γουρνών, ίσως και οι δύο να συνδέονταν με αυτό, ή τουλάχιστον η μία.

⁵ Το τμήμα του Καρτερού ποταμού από τον Κολομόδη έως την Αγιά Σεμνή. Οφείλω θερμότατες ευχαριστίες στον συμμετέχοντα στην έρευνα της Πεδιάδας γεωλόγο Μ. Κριτσωτάκη για τη συγκρότηση των εικόνων 2 έως 9 και 11.

⁶ Οι νεολιθικοί άνθρωποι κατοικούν επίσης σε σπήλαια τα οποία συχνά αποτελούν μέρος των εγκαταστάσεων.

⁷ Βλ. Κ. Γκαλανάκη, Το ΠΜ I νεκροταφείο στην πρώην αμερικανική βάση Γουρνών, στον ίδιο τόμο.

Παλαιοανακτορική Περίοδος

Κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο η οικιστική αύξηση σε όλη την Πεδιάδα είναι εκρηκτική (εικ. 5). Οι εγκαταστάσεις βρίσκονται στους ορεινούς όγκους κατά μήκος της βόρειας παραλίας, αλλά δύο βρίσκονται, για πρώτη φορά, κοντά στη θάλασσα. Οι περισσότερες όμως είναι στους ορεινούς όγκους της ενδοχώρας και κυρίως στη δυτική οριογραμμή, σε εξάρματα και λόφους, όμως σε χαμηλότερο υψόμετρο από τους τόπους κατοίκησης στη Νεολιθική και Προανακτορική Περίοδο. Κατοικούνται επίσης οι πρόποδες των Λασιθιώτικων βουνών και τα υψώματα στο Ομφάλιο Πεδίο (Κάμπος Καστελλίου) με μεγαλύτερη πυκνότητα κατοίκησης στα υψώματα κατά μήκος του δυτικού κλάδου του Καρτερού, σημαντικότερης διόδου και συγχρόνως οδικού άξονα που ενώνει την Αμνισό, την περιοχή της Κνωσού και των Αρχανών με το Ομφάλιο Πεδίο και τις περιοχές Μονοφατσίου, Μεσαράς, Βιάννου και Λασιθιώτικων βουνών.⁸ Ο συγκεκριμένος οδικός άξονας παρέχει γρήγορη πρόσβαση στις προαναφερθείσες περιοχές και συγχρόνως ενώνει άμεσα δύο σπήλαια που έχουν συνδεθεί με λατρεία, της Αμνισού⁹ και του Αρκαλοχωρίου.¹⁰

Οι εγκαταστάσεις στην Πεδιάδα κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο αποδεικνύεται ότι είχαν άμεση επαφή μεταξύ τους, όπως προκύπτει από σύστημα επικοινωνίας που αποκαλύφθηκε κατά την επιφανειακή έρευνα (εικ. 6).¹¹ Το σύστημα συνίσταται από αλυσίδα τεχνητών λόφων¹² πάνω σε κορυφογραμμές και λόφους για να έχουν οπτική επαφή μεταξύ τους. Πρόκειται για σύστημα επικοινωνίας που λειτουργούσε με πυρές (αλλά και σήματα διά χειρών ή φωνές) όπως περιγράφουν αρχαί-

⁸ Για τη σπουδαιότητα αυτού του οδικού άξονα βλ. N. Panagiotakis, Contacts between Knossos and the Pediada Region in central Crete, in *Knossos: Palace, City, State*, in G. Cadogan and E.M. Chatzaki *BSA* supp. vol. (υπό εκτύπωση).

⁹ Ι. Χατζιδάκης, Ειλειθυίας σπήλαιον εν Κρήτη, *Παρνασσός* 10 (1886), 339-42· Σπ. Μαρινάτος, Ανασκαφαί εν Κρήτη. Το Σπέος Ειλειθυίας, *Πρακτικά* (1929), 95-104· 1930, 91-9.

¹⁰ J. Hazzidakis, An Early Minoan Sacred Cave at Arkalochori in Crete, *BSA* 19 (1912-13), 35-47· S. Marinatos, Ausgrabungen und Funde auf Kreta 1934-1935, in *AA* (1935), 244-59.

¹¹ Για περισσότερες λεπτομέρειες βλ. σημ. 8 και επίσης N. Panagiotakis, The Earliest Communication System in the Aegean (υπό προετοιμασία).

¹² Μοιάζουν με σωρό από χόμα και εξαιτίας τούτου φέρουν κατά κανόνα το όνομα σωρός.

οι Έλληνες συγγραφείς¹³ και ανακαλεί τις φρυκτωρίες της Κλασικής Ελλάδος.¹⁴ Είναι πιθανό να λειτούργησε σε συνεργασία με τα ιερά κορυφής. Οι συγκεκριμένοι χώροι επικοινωνίας, που ονομάζονται *σωροί*, είναι κόλουροι κώνοι αποτελούμενοι από κατά κανόνα ερυθρό χώμα, στάχτες,¹⁵ όστρακα, πέτρες που συχνά σχηματίζουν ημικυκλικά τοιχάρια και μερικές φορές υπάρχουν διάσπαρτα κομμάτια ψημένου πηλού. Οι τρεις μεγαλύτεροι σωροί βρίσκονται στον ορεινό όγκο πάνω από τη βόρεια ακτή: ο ένας στο βουνό της Έδερης (Γούβες), όπου βρίσκεται και το σύγχρονο ραντάρ, ο άλλος στη θέση Ανεμοσυκιά μεταξύ Μοχού και Μαλιών¹⁶ και ο τρίτος στον Προφήτη Ηλία Ανωπόλεως. Πιθανότατα υπήρχε σωρός και στην περιοχή του Άι Λια (Καλλιθέα) ανατολικά της Κνωσού. Ελέγχουν ολόκληρη τη βόρεια ακτογραμμή της Πεδιάδας και θα είχαν τη δυνατότητα να διαβιβάσουν μηνύματα στους υπόλοιπους σωρούς που τους διαδέχονταν στους ορεινούς όγκους της Επάνω Πεδιάδας αλλά και στην Κνωσό (μέσω του πιθανού σωρού στον Άι Λια και του βέβαιου στο λόφο νοτιοανατολικά της Κνωσού με το τοπωνύμιο Λασυθιώτη ύψωμα). Το συγκεκριμένο σύστημα επικοινωνίας παρέχει αμεσότερη επικοινωνία από τους χερσαίους δρόμους, επειδή καταργεί τις αποστάσεις, αλλά θα πρέπει επίσης να προξενούσε πανικό στον εχθρό (σε επερχόμενη εισβολή), όπως περιγράφεται σε κείμενα του Mari, όπου λειτούργησε ένα τέτοιο σύστημα επικοινωνίας.¹⁷

¹³ Ένα τέτοιο σύστημα έφερε το μήνυμα της άλωσης της Τροίας στις Μυκήνες σε μία νύχτα, όπως περιγράφεται από τον Αισχύλο (*Αγαμέμνων* 8-10). Το ίδιο σύστημα περιγράφεται από τον Θουκυδίδη (*Ιστορία* Β, 94,1). Ευχαριστώ θερμά το φιλόλογο Ζ. Σμυρνάκη για τις παραπομπές στα αρχαία κείμενα.

¹⁴ H. Lohmann, Agriculture and country life in Classical Attica, in B. Wells (ed.), *Agriculture in Ancient Greece (Proceedings of the Seventh International Symposium at the Swedish Institute at Athens, 16-17 May 1990)*, (Stockholm, 1992), 29-56.

¹⁵ Αν και δεν έχει ανασκαφεί συστηματικά κανένας σωρός, στάχτες, καμένο χώμα και κεραμεική βρέθηκε σε τρία σκάμματα που άνοιξαν αρχαιοκάπηλοι στο Σωρό στους Σπήλιους, στο νότιο τμήμα της Πεδιάδας.

¹⁶ Η μεγαλύτερη συγκέντρωση των σωρών είναι στον ορεινό όγκο που περικλείει το Ομφάλιο Πεδίο από βορρά. Η συγκέντρωση αυτή ίσως δηλώνει την παρουσία κεντρικής εξουσίας στο Ομφάλιο Πεδίο.

¹⁷ J.B. Pritchard, *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament* (Princeton, 1969), 482-3 (translated by W.F. Albright), p. 482, «All the Benjaminites raised fire-signals. From Samanum to Ilum-Muluk, from Ilum-Muluk to Mishlan, all the cities of the Benjaminites of the Terqa district raised fire-signals in response, and so far I have

Ένα τέτοιο σύστημα επικοινωνίας αποδεικνύει την ύπαρξη κεντρικής εξουσίας ικανής να το εφεύρει και να το διατηρήσει. Το αν αυτή η εξουσία βρισκόταν στην Πεδιάδα και ήταν ανεξάρτητη από τα ανάκτορα της Κνωσού και των Μαλίων, ή αν η Πεδιάδα και τα ανάκτορα ήταν μία ενιαία οντότητα, δεν μπορεί να λεχθεί με απόλυτη βεβαιότητα: αν ωστόσο Πεδιάδα και ανάκτορα μοιράζονταν κοινό σύστημα επικοινωνίας, είναι πιθανό να αποτελούσαν μία ενιαία δύναμη.

Νεοανακτορική Περίοδος

Κατά τη Νεοανακτορική Περίοδο υπάρχει επιπλέον αύξηση του αριθμού των εγκαταστάσεων σε ολόκληρη την Πεδιάδα (εικ. 7). Η πυκνότητα αυτή, που παρατηρείται στους Νεοανακτορικούς χρόνους, παραμένει μέχρι σήμερα η μεγαλύτερη που γνώρισε η Πεδιάδα. Υπάρχει παράλληλα αυξημένη κατοίκηση στις παραθαλάσσιες περιοχές που ασφαλώς δείχνει το άνοιγμα της κεντρικής Κρήτης στους θαλάσσιους δρόμους. Οι χαμηλοί ορεινοί όγκοι του Ομφαλίου Πεδίου αλλά και οι πρόποδες της δυτικής οριογραμμής καθώς και οι πρόποδες των Λαυσιθιώτικων βουνών επιλέγονται επίσης για κατοίκηση. Η μεγαλύτερη πυκνότητα όμως παρατηρείται στον δυτικό κλάδο του Καρτερού, τη βασική διαχρονική οδική αρτηρία.¹⁸ Η πυκνότητα των εγκαταστάσεων κατά μήκος αυτού του οδικού άξονα σε όλες τις περιόδους δείχνει τη σημαντικότητά του ως του βασικότερου και συντομότερου από το Ομφάλιο Πεδίο (και τις γύρω περιοχές) προς την Κνωσό, την Αμνισό και τις Αρχάνες. Είναι ο δρόμος ο οποίος παρέχει τη δυνατότητα γρήγορης διακίνησης των προϊόντων της Πεδιάδας προς την Αμνισό και την Κνωσό. Συγχρόνως η παρουσία στην Πεδιάδα του ανακτόρου του Γαλατά (και μάλιστα πάνω σε αυτό τον οδικό άξονα)¹⁹ και το πλήθος δειγμάτων κνωσιακής κεραμεικής αλλά και ανακτορικής αρχιτεκτονικής, δείχνει ότι η Κνωσός 'επενδύει' στην Πεδιάδα, για να έχει πρόσβαση στους φυσικούς της πόρους αλλά και να μπορεί να χρησιμοποιεί τη γεωγραφική της θέση

---

not ascertained the meaning of those signals. ... Let the guard of the city of Mari be strengthened, and let my lord not go outside the gate».

¹⁸ Για τη σπουδαιότητα του οδικού αυτού άξονα κατά την Οθωμανική Περίοδο βλ. Θ. Δετοράκης, Αντώνιος Τρυφίτσος, *Οπλαρχηγός Πεδιάδος*, *Κρητολογία* 3 (1976), 129-80, ειδικά σελ. 143.

¹⁹ Γ. Ρεθεμιωτάκης, Το μινωικό ανάκτορο στον Γαλατά και το 'ιερό σπήλαιο' Αρκαλοχωρίου, Α. Καρέτσου (επιμ.), *Κρήτες Θαλασσοδρόμοι* (Ηράκλειο, 1999), 91-109.

που, καθώς αναφέραμε, παρέχει γρήγορη πρόσβαση σε όλες τις γύρω από αυτή περιοχές της κεντρικής Κρήτης. Η Πεδιάδα ίσως έχει το ρόλο της 'περιφέρειας' και η Κνωσός εκείνο του 'πυρήνα',²⁰ η Κνωσός είναι το 'διοικητικό κέντρο' και πολλές εγκαταστάσεις στην Πεδιάδα έχουν το ρόλο των 'αγροτικών κέντρων'.²¹

Το σύστημα επικοινωνίας δεν φαίνεται να λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο που λειτουργούσε κατά την Παλαιονακτορική Περίοδο. Οι *σωροί* δεν λειτουργούν, αν και τα ιερά κορυφής ενδέχεται να έχουν αναλάβει το ρόλο τους (εικ. 8). Η μη λειτουργία του τόσο πυκνού συστήματος των σωρών ίσως δείχνει ότι οι θάλασσες ήταν τώρα ασφαλείς και δεν ήταν απαραίτητη τόσο στενή φρούρηση στην Πεδιάδα.

Μετανακτορική Περίοδος

Κατά τη Μετανακτορική Περίοδο παρατηρείται μείωση των εγκαταστάσεων σε όλη την Πεδιάδα με εξαίρεση την περιοχή κατά μήκος του δυτικού κλάδου του Καρτερού (εικ. 9). Αν ο κλάδος αυτός είχε το ρόλο ενός σημαντικότερου εμπορικού δρόμου διακίνησης των προϊόντων της Πεδιάδας κατά τους Νεοανακτορικούς χρόνους, η πυκνότητα των εγκαταστάσεων δείχνει ότι συνέχιζε να έχει τον ίδιο ρόλο και κατά τη Μετανακτορική Περίοδο. Την άποψη αυτή έρχεται να ενισχύσει το γεγονός ότι δύο τοπωνύμια που αναφέρονται σε πινακίδες της Γραμμικής Β ίσως μπορούν να 'αναγνωριστούν' στο έδαφος πάνω στον βασικό αυτό εμπορικό άξονα. Βρίσκονται στο βασικότερο σημείο του και πιο συγκεκριμένα στην κορυφή του φαραγγιού Αστριτσίου/Βόνης (στον Κολομόδη) – την κατεξοχήν κύρια είσοδο από την Κνωσό στο Ομφάλιο Πεδίο.

Η θέση Έρα (Ιρα)²² των κνωσιακών πινακίδων, που παρέχει στην Κνωσό κτηνοτροφικά προϊόντα και υφάσματα, είναι ίσως η Νίρα των Ενετικών αρχείων,²³ όπου εντοπίστηκαν τρεις διαφορετικές εγκαταστά-

²⁰ Για τέτοιου είδους σχέσεις και τη σχετική βιβλιογραφία βλ. K.P. Kardoulias, (ed.), *World-Systems Theory in Practice: Leadership, Production, and Exchange* (New York, Oxford, 1999).

²¹ Για τους όρους αυτούς στη Μετανακτορική Περίοδο βλ. J. Bennet, *The Structure of the Linear B Administration*, in *AJA* 89 (1985), 231-49.

²² M. Ventris and J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek* (Cambridge, 1956), 315 (L, Lc) see also J.K. Macarthur, *The textual evidence for location of place-names in the Knossos tablets*, in *Minos* xvii:1 (1981), 147-210, ειδικά 155, 179-83, 203-5.

²³ M.A. Van Spitael et P. Faure, *Villes et villages de la Crète centrale. Listes inédites de l'époque Vénitienne comparés aux tablettes de Knossos*, *Κρητολογία* 5 (1977), 45-98.

σεις της Υστερομινωικής ΙΙΙ Περιόδου, πράγμα που ασφαλώς δείχνει την αλληλοεπιβεβαίωση αρχαιολογίας και αρχείου πινακίδων. Κατά τη γνώμη μου η Ομηρική Λύκαστος²⁴ ίσως βρίσκεται και αυτή πάνω από τον δυτικό κλάδο του Καρτερού, ΒΔ της Νίρας, στη σημερινή Κεφάλα Αστριτσίου, η οποία, σύμφωνα με τα αρχαιολογικά δεδομένα της επιφανειακής έρευνας, κατοικείται από τους Νεολιθικούς χρόνους μέχρι και τους Ελληνιστικούς. Ως πόλη των Κλασικών και Ελληνιστικών χρόνων είναι μία από τις μεγαλύτερες στην Κρήτη με τείχος κυκλώπειας τοιχοδομίας και κατέχει θέση υψίστης στρατηγικής σημασίας από την οποία δύναται να ελέγχει όχι μόνο το Ομφάλιο Πεδίο αλλά ένα μεγάλο τμήμα της κεντρικής Κρήτης. Μαζί με τη Λύκτο στο ανατολικό τμήμα και τους Αρκάδες στο νότιο τμήμα του Ομφάλιου Πεδίου, ήλεγχε ολόκληρη την Πεδιάδα.

Την υπόθεσή μας για την ταύτιση της Λυκάστου με την αρχαία πόλη στην Κεφάλα Αστριτσίου ενισχύει η αναφορά του Ομήρου η σχετική με τις επτά κρητικές πόλεις που συμμετείχαν στον τρωικό πόλεμο. Νομίζω ότι η αναφορά αυτή ίσως αντικατοπτρίζει τη γεωγραφική πραγματικότητα των πόλεων αυτών. Συγκεκριμένα αναφέρονται δύο προς δύο, σύμφωνα με τρεις βασικούς άξονες: δυτικό: Κνωσός-Γόρτυνα· ανατολικό: Λύκτος-Μίλητος· και νότιο: Φαιστός-Ρύτιον (εικ. 10). Η Λύκαστος τοποθετείται μεταξύ Μιλήτου και Φαιστού και πράγματι η Κεφάλα Αστριτσίου βρίσκεται γεωγραφικά πάνω σ' αυτό τον άξονα. Ο Όμηρος της προσδίδει επίσης το επίθετο «αργινόεσσα» που σημαίνει λευκή ως εκ των αργιλωδών πετρών.²⁵ Η ΒΑ πλαγιά της Κεφάλας στο Αστρίτσι είναι από τους μεγαλύτερους λευκούς ιζηματογενείς σχηματισμούς στην κεντρική Κρήτη και η πόλη βρίσκεται πάνω σ' αυτόν τον λευκό μαργαϊκό ασβεστόλιθο που συνεχίζεται και στην απέναντι, την Α πλευρά του φαργγιού. Επομένως η λογική αναφοράς και το επίθετο που προσδίδει ο Όμηρος στην πόλη της Λυκάστου ενισχύουν τις αρχαιολογικές μας μαρτυρίες ότι η πόλη στην Κεφάλα Αστριτσίου είναι η αρχαία Λύκαστος η αναφερόμενη στις πινακίδες της Γραμμικής Β ως ru-ki-to που άλλοτε

²⁴ Ομήρου *Ιλιάς*, Β, 647. Ο πρώτος που ταύτισε την αρχαία πόλη στην Κεφάλα Αστριτσίου με την αρχαία Λύκαστο βασιζόμενος στις βασιλικές γενεαλογίες και όχι σε αρχαιολογικά δεδομένα, ήταν ο Spratt, T.A.B. Spratt, *Travels and Researches in Crete* (London, 1865) vol. 1, στη σελ. 90-1.

²⁵ Ι. Πανατζίδης, *Αεζικών Ομηρικών* (Αθήναι, 1901) σελ. 122, λέξεις αργινοίεις.

μεταγράφεται Λύκτος²⁶ και άλλοτε Λύκαστος.²⁷ Επειδή στη Λύκτο δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα Υστερομινωική III εγκατάσταση, ενώ υπάρχει στη Λύκαστο πολύ σημαντική και εκτεταμένη και επειδή αφθονούν στην ευρύτερη περιοχή της τέτοιου τύπου εγκαταστάσεις (Νίρα, Βόνη), έχουμε ένα επιπλέον στοιχείο που συνηγορεί ότι η Λύκαστος βρίσκεται στην Κεφάλα Αστριτσίου. Θα πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη το γεγονός ότι στις πινακίδες της Γραμμικής Β το *ru-ki-to* συνδέεται με το *tu-ti-so*²⁸ δηλαδή την Τύλισο, η οποία ασφαλώς βρίσκεται κοντύτερα στην Κεφάλα Αστριτσίου από ό,τι στη Λύκτο. Επίσης, επιστρέφοντας στη λογική αναφοράς των επτά πόλεων της Κρήτης που συμμετείχαν στον τρωικό πόλεμο, αν η Λύκαστος βρισκόταν στη θέση Βιτσιλιά στην περιοχή Κανλί Καστέλλι (ταύτιση Σπ. Μαρινάτου), ο Όμηρος θα έπρεπε να την είχε τοποθετήσει στον πρώτο, δηλαδή τον δυτικό άξονα, επειδή ο άξονας αυτός διέρχεται από εκεί.

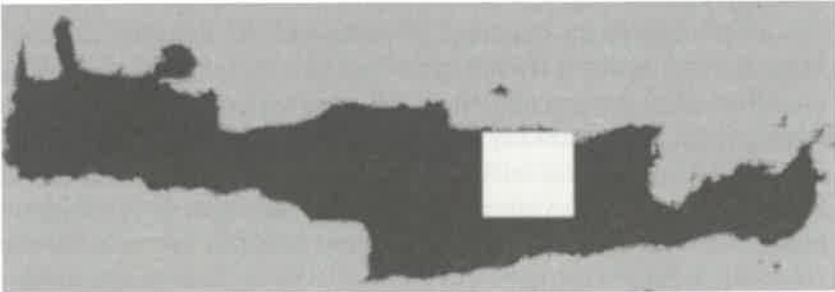
Και η Νίρα και η Λύκαστος δεσπόζουν του Ομφαλίου Πεδίου αλλά και ενός μεγάλου τμήματος της κεντρικής Κρήτης. Είναι πολύ σημαντικό να υπάρχουν δύο Μυκηναϊκές εγκαταστάσεις ή «πόλεις» στην Πεδιάδα και μάλιστα στον βασικότερο δρόμο διακίνησης προϊόντων προς την Κνωσό. Η σημαντικότητα αυτού του δρόμου και της οριογραμμής στα δυτικά του ενισχύεται από το γεγονός ότι στην Ενετική Περίοδο (αλλά και στη Βυζαντινή) υπήρχαν οι περισσότερες οχυρώσεις, φρούρια και πύργοι (εικ. 11).

Η επιφανειακή έρευνα στην Πεδιάδα με την αποκάλυψη μεγάλου αριθμού θέσεων όλων των εποχών απέδειξε τη διαχρονική σπουδαιότητα αυτής της επαρχίας που βασίζεται στον φυσικό της πλούτο και στη σημαντική γεωγραφική της θέση σε σχέση με τη θάλασσα και τις γύρω περιοχές. Δεν είναι τυχαίο ότι η Πεδιάδα είναι κοιτίδα τεσσάρων ανακτόρων κατά τους Μινωικούς χρόνους (της Κνωσού, των Μαλίων, των Αρχανών και του Γαλατά), καθώς και των έξι πόλεων των Κλασικών, Ελληνιστικών και Ρωμαϊκών χρόνων, δηλαδή της Κνωσού, της Λυκάστου, της Λύκτου, της Ελτυναίας, των Αρκάδων και της Χερσονήσου.

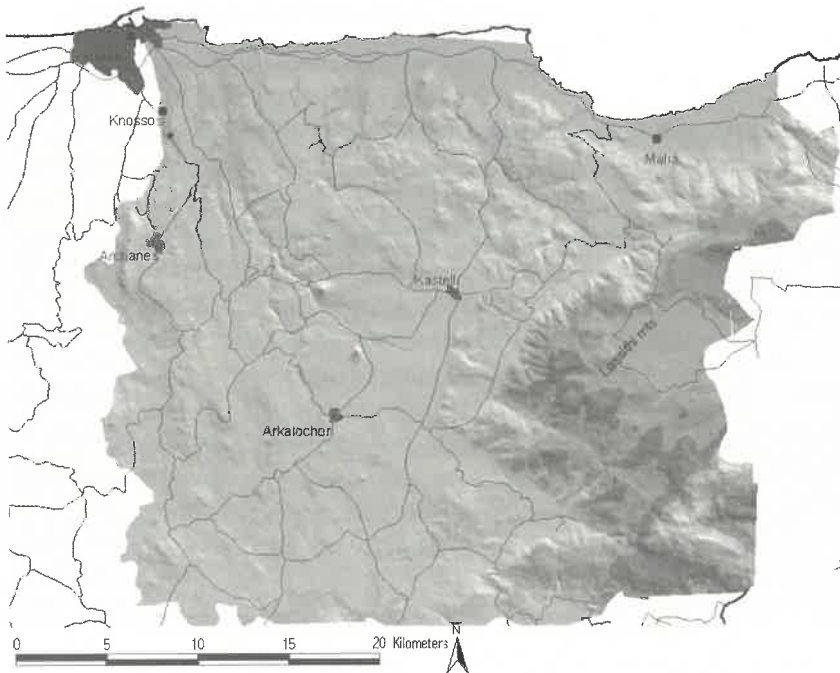
²⁶ M. Ventris and J. Chadwick, (σημ. 22), σελ. 147· βλ. επίσης σχόλια και τη σχετική βιβλιογραφία στην J.K. Macarthur (σημ. 22), σελ. 153, 155, 174.

²⁷ L.R. Palmer, *Mycenaean Inscribed Vases II. The Mainland Finds*, in *Kadmos* 11: 1 (1972), 27-46, ειδικά σελ. 40.

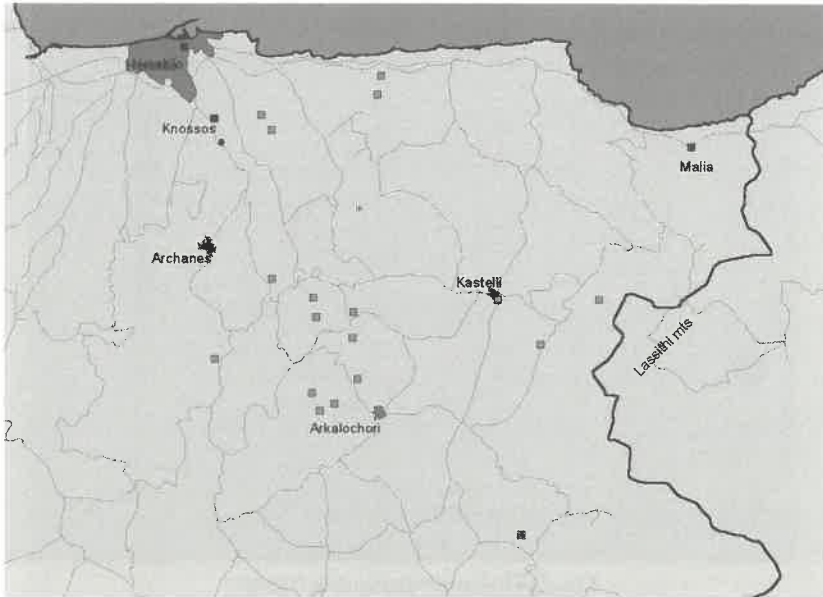
²⁸ J. Macarthur (σημ. 22), ειδικά σελ. 174.

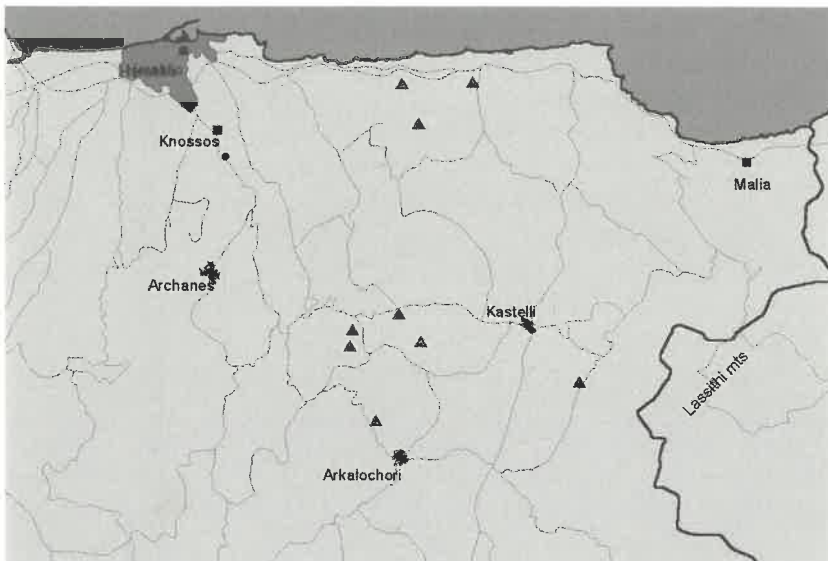
Εικ. 1. Χάρτης Κρήτης με την Πεδιάδα σε τετράγωνο.

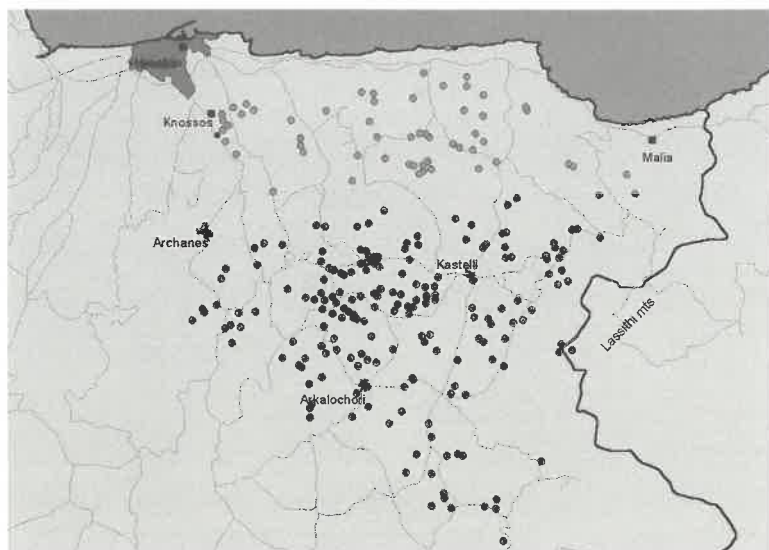
Εικ. 2. Γεωμορφολογικός χάρτης της Πεδιάδας.

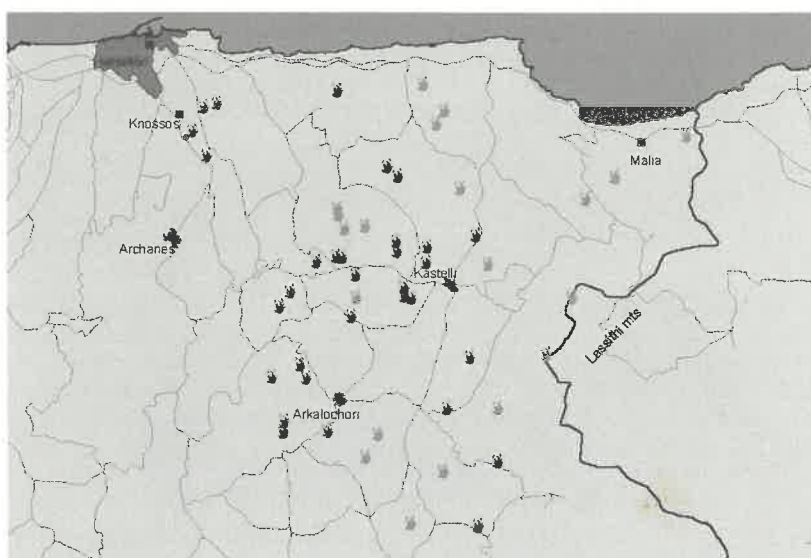
Εικ. 3. Νεολιθικός χάρτης.

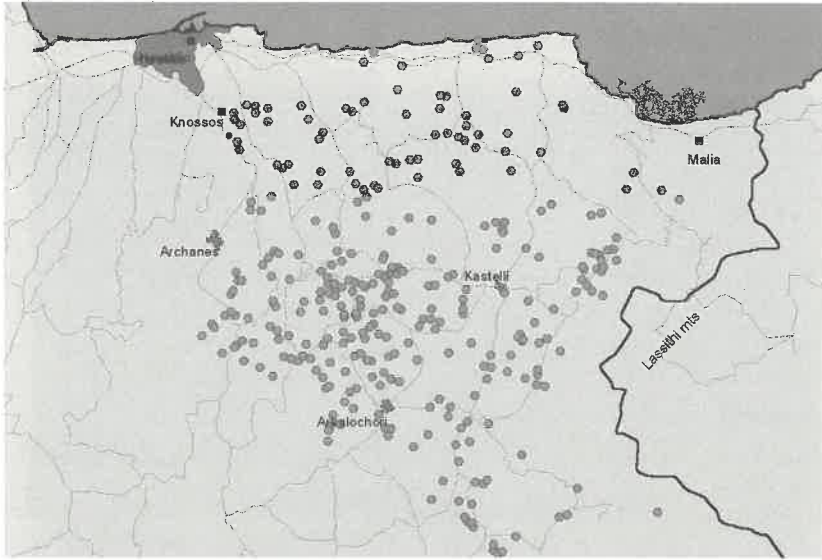
Εικ. 4. Προανακτορικός χάρτης.

Εικ. 5. Παλαιοανακτορικός χάρτης.

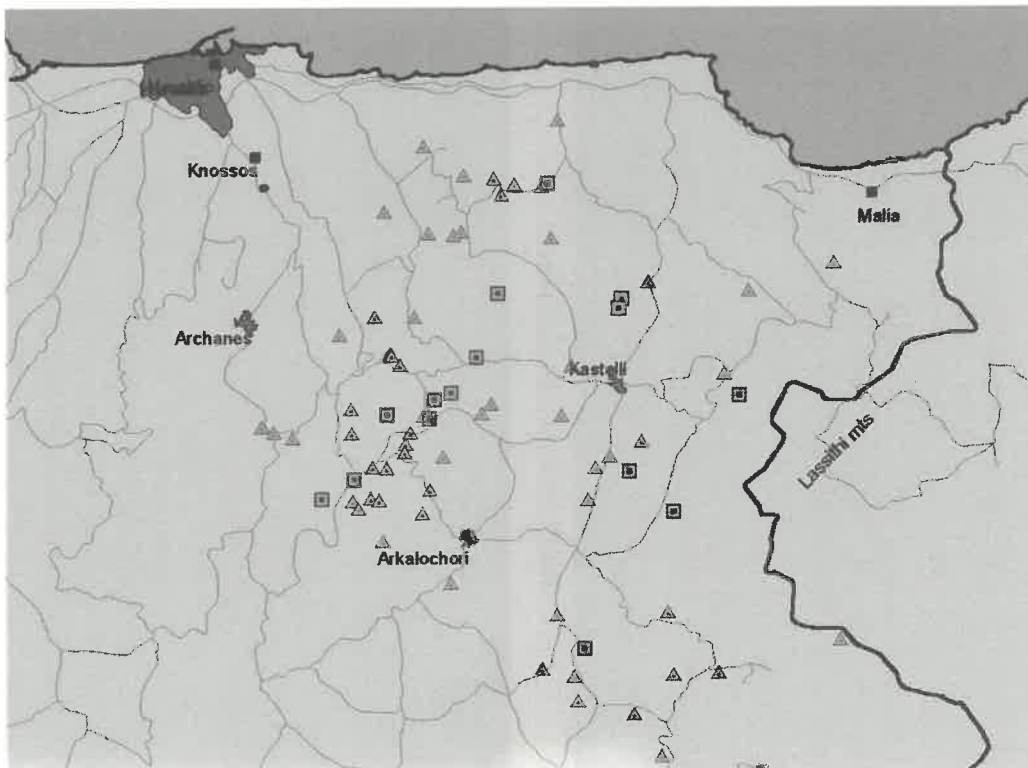
Εικ. 6. Χάρτης Σωρών.

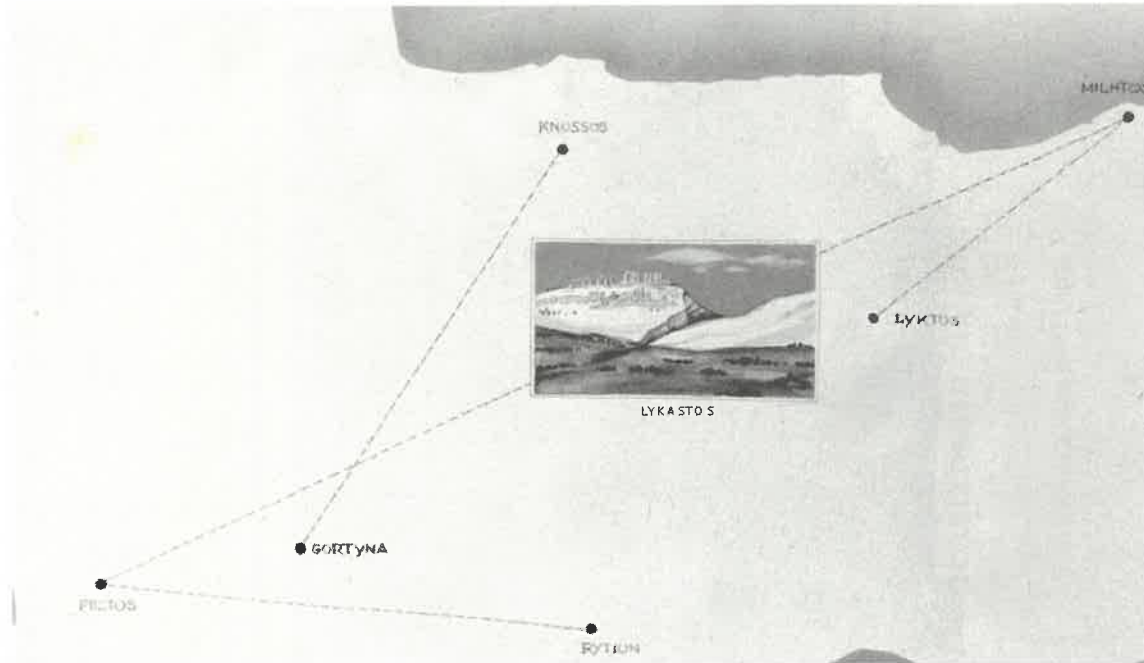
Εικ. 7. Νεοανακτορικός χάρτης.

Εικ. 8. Χάρτης ιερών κορυφής.

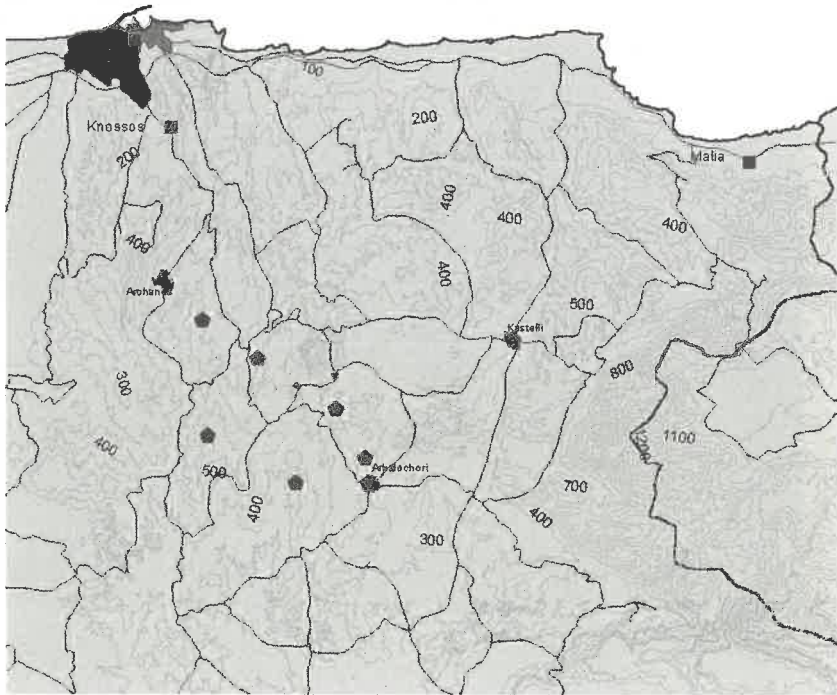

Εικ. 9. Μετανακτορικός χάρτης.

Εικ. 10. Χάρτης των επτά πόλεων της Κρήτης που συμμετείχαν στον Τρωικό πόλεμο. Διαγράφονται οι τρεις διαδοχικοί γεωγραφικοί άξονες δυτικός, ανατολικός και νότιος. Η τοποθετημένη μεταξύ της Μιλήτου και της Φαιστού Λύκαστος ταυτίζεται σήμερα για πρώτη φορά από τον γράφοντα με την εκτεταμένη πόλη της Κεφάλας στο Αστρίτσι.

Εικ. 11. Χάρτης ενετικών οχυρώσεων.